



Toben Monberg

Torben Axel Monberg

25. juli 1929 – 8. januar 2007

Af Rolf Kuschel

Torben Monberg var pioner inden for dansk Stillehavsforskning. Blandt internationale Polynesieforskere betragtes han som en institution på grund af sin omfattende viden om polynesiske kulturer i almindelighed og i særdeleshed sin dybtgående indsigt i kulturen og sproget på de to polynesiske øer Bellona og Rennell i Salomonøerne.

Torben Monberg kom fra den entreprenante Monbergske slægt, der satte sig dybe spor i udviklingen af Danmarks infrastruktur. Han blev født den 25. juli 1929 som søn af civilingeniør Axel Monberg og hustru Elsa Johansson. En del af sin barndom tilbragte Torben Monberg i Italien, og i sine unge år rejste han en del med sin far til bl.a. Sverige, Lapland og Middelhavslandene inklusive Cypern, Palæstina og Egypten. Det var faderens store ønske, at hans søn skulle følge i hans fodspor, blive civilingeniør og sidenhen indgå i ledelsen af det hastigt ekspanderende firma Monberg & Thorsen. Men sådan skulle det ikke gå. Bro- og vejbygning lå uden for Torbens interesseområde. Modigt satte han sig op imod faderens ønske. Uddannet i den klassisk-sproglige linje, med græsk og latin, trak de humanistiske studier i ham, og allerede som herlovianner sad han nætterne igennem og læste gamle græske værker samt Schiller og Goethe på originalsprogene. Antropologiske beskrivelser fra Tylor, Malinowski og Turner vakte ligeledes hans store interesse. Efter sin studentereksamen i 1948 studerede han religionshistorie på Københavns Universitet, hvorfra han blev magister i 1957. Torben var et meget musisk menneske, som malede akvareller såvel som olieblade, spillede klarinet og havde stor interesse for klassisk musik. På de lange rejser med sin far fandt den unge Torben stort behag i smuk arkitektur, hvad enten det drejede sig om nye broer eller gamle bygninger. En interesse, han bevarede hele livet.

På et tidligt tidspunkt blev Torben Monberg interesseret i religionshistorikeren Vilhelm Grønbechs arbejder og opfattelse af, at man ved at studere et samfunds religion fik en indgang til at forstå dets kultur. Under universitetsstudiet spillede tre personer en afgørende rolle for Torben Monbergs forskningsmæssige orientering. Den ene var daværende universitetsadjunkt Jørgen Prytz-Johansen, som oprindeligt var cand. mag. i fysik, men som i 1965 blev professor i religionshistorie ved Københavns Universitet. Prytz-Johansen (1911-1989) var elev af Vilhelm Grønbech og havde, under sit ophold som assistent på magnetisk observatorium i Godhavn, som autodidakt tilegnet sig en omfattende viden om maoriernes sprog og kultur. For en lille skare studerende afholdt han seminarer om polynesiske sprog og religion. Han understregede gang på gang, hvor vigtigt det var, at forskeren benyttede sig

af originale tekster, uanset hvilket kulturelt tema der skulle afdækkes. I perioder var det blot Torben Monberg og Prytz-Johansen, der sammen studerede maori. På et tidspunkt foreslog Prytz-Johansen, at de skulle studere tahitisk sammen. Således gik det til, at Torben ud fra originalteksterne kunne analysere skabelsesguden Ta'aroas sociale betydning på Tahiti. Resultatet var afhandlingen *Ta'aroa in the Creation Myths of the Society Islands*, som på en og samme tid blev indleveret som sidste del af magisterkonferencen og indsendt til et fagligt tidsskrift. Til Monbergs held udkom artiklen først få dage efter, at han havde afholdt sin magisterkonferens.

Den anden person, som fik stor betydning for Torben Monbergs faglige orientering, var Svend Pallis, der var professor i religionshistorie i perioden 1943-1965. Han opfordrede de studerende til at være åbne og ikke være bange for at betræde nye, hidtil udforskede veje.

Etnografen, professor Kaj Birket-Smith, blev den tredje nøgleperson i Torben Monbergs universitære liv, og hans forelæsninger fulgte Monberg ivrigt. Birket-Smith deltog i *Den anden Galathea Ekspedition* (1952) med det specifikke formål at studere den indtil da udforskede ø Rennell i Salomonøerne. På godt en måned lykkedes det Birket-Smith at indsamle et beundringsværdigt stort materiale om øboernes materielle folkekultur publiceret i bogen *An Ethnological Sketch of Rennell Island* (1956). Birket-Smith var overvældet af den kultur, han havde mødt, for selvom kristendommen var indført i 1938, levede øboerne i store træk stadig som deres forfædre. Mange af de ældre mænd kendte endnu de gamle ritualer og sange. Birket-Smith var dog klar over, at denne viden snart ville være tabt for eftertiden. Ved Torben Monbergs magisterkonferens i 1957 var Birket-Smith censor og opfordrede den dengang 28-årige Monberg til at studere rennellesernes gamle religion. Han tilbød at ansøge om midler til opgaven hos Forskningsrådet. Monberg rejste året efter og honorerede opfordringen med 40 års enestående forskning på de to polynesiske øer Rennell og Bellona.

Efter hjemkomsten gik det hurtigt for den unge kandidat. I 1959-60 blev han Stipendiat (Videnskabsfonden) ved Københavns Universitet. Han var Fullbrightprofessor ved University of Hawai'i i flere omgange (1961-62, 1966-67, 1972) og blev i 1965 ansat som amanuensis i det nyoprettede fag kultursociologi på Københavns Universitet. Fire år senere (1969) blev Torben Monberg uden opslag udnævnt som professor i faget. Hans første år på det nyoprettede Institut for Kultursociologi var præget af stor entusiasme. Mange visioner om fagets placering og udvikling så dagens lys. Man ville noget nyt, man ville ikke kun beskæftige sig med traditionelle universitære temaer baseret på eksisterende teorier. Han og fagets anden professor, Verner Goldschmidt, ville forske, så det blev til gavn for mennesker, som havde brug for det. De store kontinenter var ikke længere områder, man kun kunne komme til med fingeren på landkortet, nej, de var kommet inden for forskningens rækkevidde. Men desværre forblev mange ideer på papiret,

for faget nåede aldrig at komme ud af sit svøb, førend instituttet i forbindelse med studenteroprøret i 1968 blev overtaget og rendt over ende af højtråbende studenter, for hvem kulturpluralisme var et fremmedord. Det var en tid, hvor teorimonopolisering var dominerende. Var man ikke strukturmarxist eller kapitallogiker, var man per definition positivist. Fordomme havde gode tider og sprang frem ligesom paddehattene i Ionescos skuespil *Amédée*. Tonen over for dem, der teoretisk og ideologisk stod på en anden perron end den marxistiske, var hånende, ydmygende og nedgørende. Professor Verner Goldschmidt, som var meget tolerant over for andres holdninger, blev en dag fremstillet med et Hitleroverskæg, og professor Torben Monberg blev mistænkeliggjort og sat i gabestokken, fordi han var søn af en driftig entreprenør. Som om dette ikke var nok, truede en kvindelig studerende ham med en revolver på hans kontor. Denne uforsonlige tone havde store psykologiske omkostninger for bl.a. instituttets professorer, og i 1975 havde Torben Monberg fået nok og forlod universitetet for at blive overinspektør ved Nationalmuseets 4. afdeling, Etnografisk Samling, hvor han virkede i 5 år fra 1975 til 1981.

Første gang, Torben Monberg besøgte Rennell i oktober 1958, var 50 år efter, de første missionærer var blevet dræbt på øen, og kun 20 år efter, at kristendommen blev indført. Til Monbergs store skuffelse huskede rennelle-serne ikke længere meget af de traditionelle, før-kristne ritualer. Til gengæld hørte han, at der på nabøen Bellona fandtes en person, Paul Sa'engeika, som stadigvæk var velbevandret i de gamle religiøse tekster. To måneder senere så man derfor Torben Monberg gå i land på den kun 20 km² store ø Bellona. Ved ankomsten skete dét, som er enhver feltarbejders mareridt, at de allerede indsamlede data ikke var kommet med ombord. Heldigvis var der dengang ikke så meget bureaukrati, så skibet sejlede tilbage til Rennell og hentede den efterladte taske, der endnu stod på stranden.

På Bellona fandt Monberg, hvad han var kommet efter – og meget mere. I de næste 40 år opholdt han sig på øen i kortere og længere perioder¹. Hans sidste besøg blev i 1998. Opholdet på Bellona under den første rejse gjorde et stort indtryk. Monberg skrev herom: »These were two months of almost incessant excitement. Informants would come early in the morning and work until late at night, telling stories, reciting ritual formulas, and demonstrating ritual practices.« Hans forskningsmæssige livsbane var nu afstukket. Under sit første ophold på Bellona indsamlede han et omfattende materiale om det før-kristne samfunds sociale organisation og religiøse aktiviteter. Sprogligt kunne han forholdsvis hurtigt begå sig med sit forhåndskendskab til maori og tahitisk, som han i sin fritid havde studeret sammen med Prytz-Johansen. Samtidig var det så heldigt, at den amerikanske lingvist Samuel H. Elbert kort

1. Torben Monberg udførte feltarbejde i Salomonøerne, specielt på Bellona og Rennell, i 1958-59, 1962, 1963, 1966, 1969, 1971, 1972, 1974, 1975, 1977, 1984 og 1998.

tid forinden var kommet tilbage fra Rennell og generøst havde stillet sine indsamlede data – to skotøjsæsker med rennellesiske ord og grammatikalske smuler – til Torben Monbergs rådighed. I 14 dage sad Monberg på et luset hotel i Honolulu og kopierede på skrivemaskine dag og nat dette unikke, dugfriske materiale. Han ikke så meget som ænsede at tage til »Waikiki eller tage en tur rundt om øen«, som Elbert skriver.

Mødet mellem Torben Monberg og Samuel Elbert udviklede sig til et meget frugtbart samarbejde. For allerede få år senere, mens Torben Monberg var Fullbrightstipendiat på University of Hawai'i, mødtes de igen. Sammen med Toomasi Taupongi, Bellonas lokale historiefortæller, arbejdede de i Honolulu intensivt på at oversætte og redigere, hvad der siden hen skulle blive til den roste og stærkt omtalte bog *From the Two Canoes. Oral Traditions of Rennell and Bellona Island*. At bringe Taupongi ud af sin egen kultur og invitere ham til Hawaii viste sig at være meget givtigt, idet han nu kunne forklare vanskelige og vovede ord på en mere umiddelbar og bramfri måde, end han havde kunnet, så længe han var underkastet sit eget samfunds sociale tabuer. Inden bogen udkom i 1965, havde Monberg i mellemtiden været på Bellona to gange, den ene gang med den danske *Noona Dan* Ekspedition (1962). Det var på denne rejse, under et tvunget ophold i Honiara som følge af karantæne, at Torben Monberg vakte Sofus Christiansens nysgerrighed til nærmere at se på den lille polynesiske ø Bellona. For, som Sofus Christiansen skriver i forordet til sin disputats *Subsistence on Bellona Island (Mungiki)*, så havde Torben Monberg stillet ham det lidt provokerende spørgsmål, om han kunne fortælle ham, hvor mange mennesker der optimalt kunne leve på Bellona. Et sådant spørgsmål kildrer selvfølgelig en forskers nysgerrighed, og så var Sofus Christiansen vundet for sagen.

Publikationen *From the Two Canoes* indeholder 236 mundtlige fortællinger, fortalt af mere end 30 informanter, nedskrevet i øboernes eget sprog og oversat til engelsk. Her demonstrerer Torben Monberg sin fine sans for sproget, ikke blot det engelske, men specielt det bellonesiske. Blandt øboerne vakte bogen megen opsigt, og alle havde selvfølgelig en mening om den. Nogle var utilfredse med, at deres version af: »... traditionelle fortællinger ikke var med i bogen«, andre, at bogen indeholdt historier om deres forfædre, der ikke var særlig laudable. Andre igen syntes, at han havde oversat en række detaljer. Torben Monberg nedtegnede tålmodigt alle bemærkninger og publicerede dem i artiklen *Informants Fire Back* (1975), hvor han med sin karakteristiske underdrivelse skriver, at reaktionerne til bogen »ikke var helt favorable«. Skønt historikere som David Henige efterfølgende opfordrede antropologer og andre forskere, der indsamler og arbejder med mundtlige traditioner, til at gøre tilsvarende, som Monberg havde gjort, er der indtil dags dato kun få, der har turdet gøre det.

Året efter, at *From the Two Canoes* udkom, disputerede Torben Monberg med afhandlingen *The Religion of Bellona Island*. Det er en analyse, der

beskæftiger sig med bellonesernes før-kristne religiøse forestillinger. Bellonesernes sociale organisation behandles i denne sammenhæng kun summarisk, idet de indsamlede data herom bruges som baggrundsmateriale til analysen af religionen. Efter en grundig gennemgang og kategorisering af tilbudte og ikke-tilbudte guder og forfædre reflekterer Monberg over, hvorledes troen på disse guder forsyner belloneserne med en forståelse af ellers uforklarlige forhold i livet, specielt de uundgåelige ulykker, der altid truer menneskers liv. Interessant er Monbergs fremhævelse af, at belloneserne – ulig den euro-amerikanske tradition – ikke behøvede at have forklaring på alt. Ikke alle planter eller dyr havde navne, og ikke alle guder havde slægtninge. I afhandlingens sidste kapitel fremsætter Monberg sine teoretiske overvejelser om forholdet mellem mennesker og gudeverdenen. Han tager udgangspunkt i sociologen George C. Homans og socialantropologen W.E.H. Stanners transaktionelle teorier. Homans teori går ud fra den velkendte opfattelse, at menneskers sociale adfærd kan analyseres og forstås ud fra den kontinuerligt forekommende udveksling af materielle og ikke-materielle goder. Men hvor Homans udelukkende ser på interaktionen mellem mennesker, går Monberg et skridt videre og viser, at teorien også kan anvendes til forståelse af bellonesernes interaktion med guderne. Men modsat Stanner, der mener, at man kan skelne mellem transitive og intransitive transaktioner, mener Monberg, at denne skelnen er etnocentrisk. Mens religiøse ofringer for Stanner generelt er intransitive, viser Monberg, at rituelle ofringer for belloneserne klart og entydigt var transitive, og de mundtlige beretninger indeholder da også mange eksempler herpå.

Selve forsvarshandlingen var et tilløbsstykke, der ikke var uden overraskelser. Blandt de 7 opponenter var en ukendt kvinde, som var kommet rejsende helt fra Spanien. Ikke så meget for at disputere bogen med doktoranden, men for at kommentere opponenternes synspunkter. Bagefter ventede alle spændt på doktorandens obligatoriske tak til opponenterne. Dette gjorde han fikst ved at sige: »Mange tak fordi De kom, og tak fordi De har læst min bog«, hvorpå den ukendte kvinde med høj og klar stemme svarede: »Jamen, det skal De slet ikke tro at jeg har. Den var alt for svær!«

I slutningen af sin disputats gjorde Monberg opmærksom på, at transaktionsanalysen: »... ikke kan føres til bunds uden en diskussion af riterne« og deres indhold. Den nysgerrige læser måtte imidlertid vente 25 år, før en analyse af transaktionernes indhold blev offentliggjort. Det skete i 1991 med bogen *Bellona Island, Beliefs and Rituals*. Det er et meget vægtigt værk, hvor Torben Monberg minutøst gennemgår de meget omfattende og komplicerede høstrituer. I et brev til Samuel H. Elbert kaldte han det selv for sit livs *magnum opus*, og forlagets redaktør skriver i forordet, at Monbergs arbejde står på lige fod med Raymond Firths berømte undersøgelser fra Tikopia.

Oversættelsen af de gamle rituelle tekster var en stor udfordring. Teksterne indeholdt mange arkaiske begreber, hvis meningsindhold kun kunne

eliceres efter omfattende og langvarige diskussioner med rituallederne. Monbergs imponerende sproglige færdigheder udi polynesiske sprog kom her på sin prøve. Med en aldrig svigtende sans for sprogets melodi lykkedes det ham at fremstille og oversætte teksterne til de mange høstritualer på en særdeles kompetent måde. Som en af anmelderne af bogen skrev, kom Monbergs fremstilling: »... meget tæt på at være den perfekte etnografi«, og »Monberg sætter for alle os andre en misundelsesværdig høj standard for etnografisk forskning.« I 2001 blev han æresmedlem af Association for Social Anthropology in Oceania (ASAO).

Selvom Torben Monberg i sin forskning tit trækker tråde tilbage til Edmund Leach, Mary Douglas, Roy Rappaport og Roger Keesing, må hans forskning først og fremmest karakteriseres som beskrivende og fortolkende antropologi i Clifford Geertz' betydning. Han forsøgte bestandig at gå bag om overfladeadfærden for at afdække lokalbefolkningens egen fortolkning af det undersøgte fænomen. Torben Monbergs interesse lå ikke i de store teorier, det overlod han gerne til andre. Til gengæld fremskaffede han det nødvendige og uanfægtelige grundmateriale, store teorier kan udvikles fra.

I sin lange forskerkarriere beskæftigede Monberg sig med mange forskellige aspekter af den bellonesiske kultur (farvekategorisering, adoption, social status, slægtskabsrelationer, sofistikerede kærlighedsange i haiku-stil, m.m.), som pladsen desværre ikke tillader at komme ind på her. Torben Monbergs dybe engagement og hans blik for det unikke i den bellonesiske kultur fik ham til at invitere flere forskere til at være med til at udrede kulturens kompleksitet, velvidende, at forståelse af andre kulturelle organisationer aldrig kan være andet end asymptotisk. I tidens løb er der ikke blot blevet udført socialantropologiske, lingvistiske, kulturgeografiske og socialpsykologiske undersøgelser, men også zoologiske, musiketnologiske, arkæologiske og genetiske studier. Torben Monbergs utrolige viden og stærke engagement var en konstant inspiration for andre forskere og har bl.a. resulteret i et stort antal bøger, inklusive flere disputatser, ordbøger, utallige videnskabelige artikler samt filmen *Bellona – Afvikling eller Udvikling* af Kristian Paludan. I dag tales der om, at øerne Bellona og Rennell er et af verdens mest undersøgte ikke-industrialiserede øsamfund – takket være Torben Monberg.

Det var ikke kun forskning for forskningens egen skyld, der interesserede professor Monberg. For ham var det vigtigt, i overensstemmelse med det grundlæggende polynesiske ideal, at distribuere frem for at akkumulere. Derfor insisterede han på, at så mange mundtlige fortællinger som muligt også skulle udgives på originalsproget, for at kommende slægter kunne læse om deres forfædres gøremål. Belloneserne selv er fulde af anerkendelse for denne indsats og betragter Torben Monberg som den bellonesiske kulturs værge. Hans kulturelle viden er legendarisk, og utallige var henvendelserne fra lokalbefolkningen, der hos ham søgte viden om slægternes ophav, deres liv og bedrifter samt oversættelse af arkaiske ord og deres betydning.

Hans hjælpsomhed og engagement i lokalbefolkningen rakte langt ud over skrivebordet. Da et japansk mineselskab i 1977 ville købe rettigheder til at udvinde bauxit på øerne Rennell og Bellona, iværksatte Torben Monberg sammen med Sofus Christiansen en målrettet aktion, der skulle få belloneserne til at reflektere over de konsekvenser, en udgravning af øens undergrund ville få for deres fremtidige liv. For han hverken kunne eller ville være vidne til, at mineselskabet skrupelløst ville udnytte lokalbefolkningens stærkt begrænsede viden om minedrift. Hans hjælpsomhed over for lokalbefolkningen var enestående, hvilket indbragte ham flere æresnavne: Hu'aitebaangoa, lit. 'Great-Distant-Sea', og Hangaihenua, lit. 'The Landfeeder', givet til ham i anerkendelse af hans endeløse generøsitet. Under sit lange ophold i 1984 udnævntes han til Honorary Chief, en slags æreshøvding på Bellona, en æresbevisning, ingen anden tidligere havde fået – og for den sags skyld kan vi roligt sige – heller ikke fremover vil få.

Respekten for andre måder at leve på lå dybt i ham, og vi mødte ham da også som forsvarer for Christiania. Bombastiske ideologier gav ham kuldegysninger, og han havde kun hånlige bemærkninger til overs for dem, der med et rødvinglas i hånden ville frelse verden. »Ideologier er færdigsyede« sagde han. »Det er stangtøj til de vantro!«. Da en kollega ved et middagselskab spurgte ham: »Hvorfor fanden spilder så mange samfundsforskere tiden med at studere et lillebitte samfund i Stillehavet – når folk dør i tusindvis i Bangladesh?« replicerede Torben Monberg med fast stemme: »Hvorfor fanden sidder du egentlig her og bæller rødvin i dig, når folk dør af tørst samme sted?« Hvorvidt denne bemærkning lukkede munden på kollegaen, vides ikke.

Der findes en form for excellence, som kun sjældent omtales. Nemlig det talent, som enkelte mennesker har for at kunne se og fremme det excellente og unikke hos andre mennesker. Et sådant menneske fandt Torben Monberg i sin hustru Hanne Salto Monberg. Ud fra sin store viden og indføling i den bellonesiske kultur stillede hun ofte på sin egen fine måde uventede spørgsmål, der fik forskeren til at gennemtænke sine argumenter endnu en gang.

Den dag belloneserne over lokalradioen hørte nyheden om Torben Monbergs død, blev alt arbejde indstillet, folk gik stille tilbage til deres bopladser, børnenes højrestede lege blev neddæmpet, og med sagte stemme talte man om den store høvding, der var gået bort. Sådant fortsatte det i en hel uge. Samme aften som Torben Monberg var gået til det hinsidige, klædte himlen sig i purpur, akkurat som det sig hør og bør i Polynesien, når en stor høvding er død. Med Torben Monbergs alt for tidlige død har dansk forskning mistet en stor personlighed. *Hakamotu toku 'angohana*, Torben ('My expression of love for you, Torben').

Æret være hans minde.